

# OUD WAG ENIN GEN

Omgevingsvisie gemeente

Woonwijken op De Driest

Wageningen en het Rampjaar 1672

De gemeente-atlas van Jacob Kuyper

Onderzoek naar koloniaal Wageningen



St. Jozefgebouw was  
onderdeel van een zuil

In 1871 verscheen bij uitgever Hugo Suringar te Leeuwarden de *Gemeente-atlas van Nederland*. De atlas had een formaat van 18 x 30 cm en bevatte kaartjes van alle toenmalige Nederlandse gemeenten, dus ook van de gemeente Wageningen. Ze waren ontworpen door cartograaf Jacob Kuyper, een van de oprichters van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.

# Wageningen in de gemeenteatlas van Jacob Kuyper

Door Kees Floor



Kees Floor (Wageningen, 1947) is meteoroloog. Hij schreef artikelen voor o. a. de Volkskrant, weerbladen en periodieken van historische verenigingen.

De kaartjes uit de atlas kwamen onder andere beschikbaar per provincie, maar waren ook los verkrijgbaar. Uiteindelijk zou de complete atlas meer dan 1200 kaartjes gaan bevatten. De kaartjes van destijds genieten nog steeds grote bekendheid en zijn op diverse plekken op het internet te vinden. Ze zijn veelal voorzien van een jaartal, meestal uit de periode 1865-1869. Het kaartje van Wageningen vermeldt geen jaartal; het is vermoedelijk uit 1870.

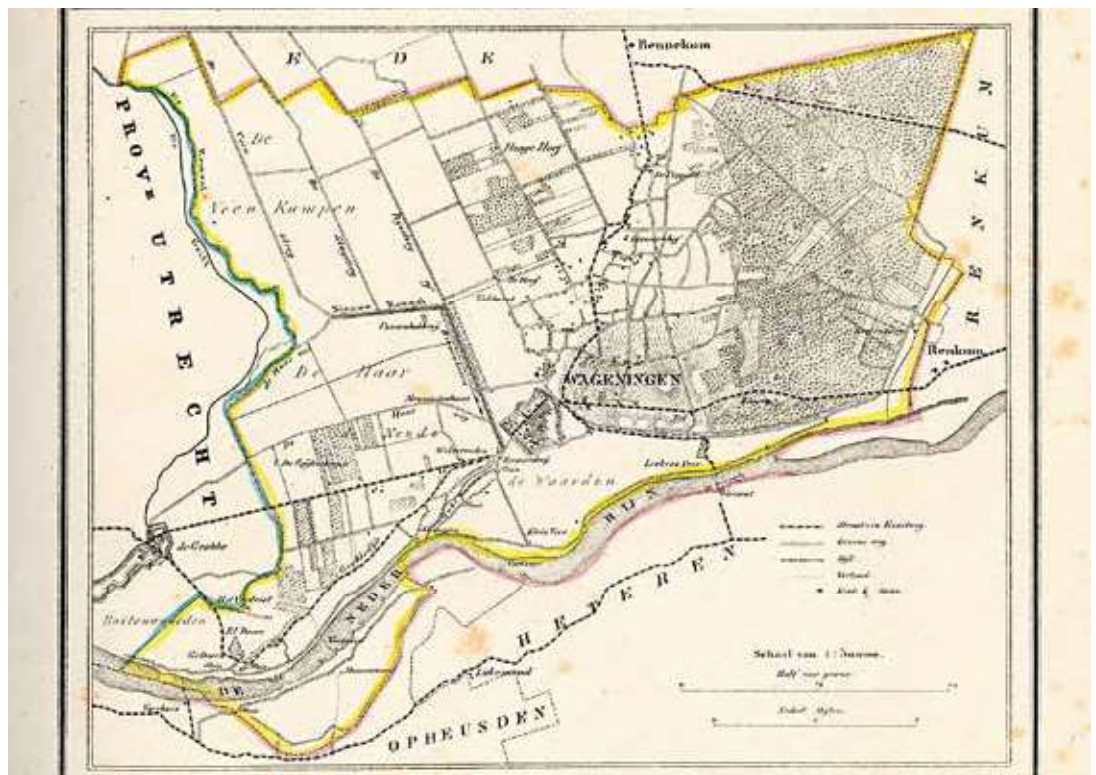
## Materiaal

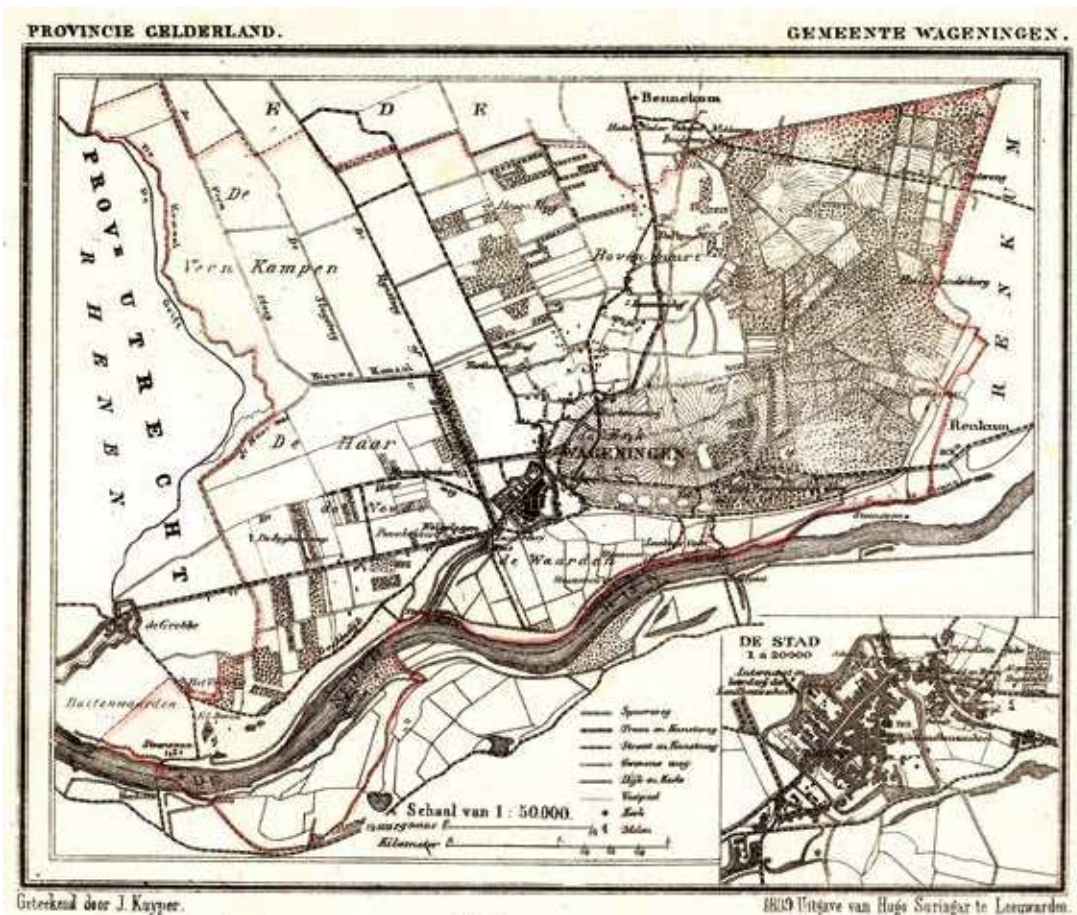
Kuyper baseerde zich bij het ontwerpen van zijn gemeentekaartjes op reeds bestaande kaarten, zoals de topografische kaart en provinciekaarten. Overigens was hij over de kwaliteit daarvan niet altijd te spreken. Hij maakte naar eigen zeggen van zijn bronnenmateriaal een verbeterde kopie, waarbij hij de opmerkingen van burgemeesters die een concept-kaartje toegezonden hadden gekregen, zoveel mogelijk benutte. Het was echter lang niet in alle gevallen gemakkelijk om van die 'drommelsche burgemeesters' antwoord te

krijgen op de verzoeken om duidelijke verbeter-suggesties aan te leveren, schreef Kuyper aan Suringar. Ook ergerde hij zich mateloos aan een burgemeester die 15 gulden vroeg voor het geven van inlichtingen.

Kuyper noteerde op zijn gemeentekaartjes onder andere wegen, dijken, voetpaden, rivieren, sluisen, bruggen en veren. Bij wegen maakte Kuyper onderscheid tussen gewone wegen, destijds zandwegen, en zogenoemde kunstwegen, met een verharding, zoals de straatweg Rhenen-Arnhem en de grintweg naar Bennekom en Ede. Reizigers die gebruik wilden maken van verharde wegen moesten veelal tol betalen als bijdrage in de kosten van aanleg en onderhoud. Het kaartje van Wageningen toont twee van die tollens, aan elk van de genoemde doorgaande wegen een. Ook zien we enkele veren, waaronder het Lexkensveer en het Kleine of Wolfswaardse Veer. Buurtschappen als de Peppeld en de Menno-nietenbuurt, de boerderijen Grote en Kleine Doven en de op de linkeroever van de Nederrijn

Oorspronkelijke versie van het kaartje van de gemeente Wageningen uit de Gemeente-atlas van Nederland van Jacob Kuyper, uitgegeven in 1871 door Hugo Suringar te Leeuwarden. Gelders Archief, Arnhem.





Nieuwe versie van het kaartje van de gemeente Wageningen uit de Gemeente-atlas van Nederland. Datering 1889. Collectie W. Jansen.

gelegen Maneswaard staan eveneens op het kaartje.

### Gemeentegrenzen

Kuyper gaf op zijn kaartjes veel aandacht aan de gemeentegrenzen. Dat deed hij bijvoorbeeld door de streepjeslijnen waarlangs de grenzen verliepen, van twee kleuren te voorzien, een aan de binnenzijde en een aan de buitenzijde. Als een gemeente grensde aan een andere provincie, wat bij Wageningen het geval was, werd aan de buitenzijde een derde kleur gebruikt. Zo zijn op het kaartje van Wageningen de buitengrenzen met buurgemeenten in Gelderland rood en die met de Utrechtse buurgemeente Rhenen blauw.

Grenzen bij grensrivieren waren wat lastiger. De grens met Opheusden (gemeente Kesteren) is ten westen van de Maneswaard aangegeven met een streepjeslijn door het midden van de rivier de Nederrijn. Ten oosten van de Maneswaard ontbreekt een dergelijke streepjeslijn, die weer midden door de rivier zou moeten lopen en de grens met Opheusden en Randwijk (gemeente Heteren) zou aanduiden. De inkleuring van de grenzen met Opheusden en Randwijk suggereert dat ze langs de rivieroever lopen en dat de rivier onder geen enkele gemeente ressorteert.

De Kuyperkaartjes geven verder een beeld van de bestaande bebouwing. Volgens recensies uit die tijd werden leerlingen van scholen die de kaartjes in hun lessen gebruikten, heel enthousiast als ze hun eigen woning konden terugvinden.

Buitenhuizen, waaronder Weltevreden (eigenlijk

Welgelegen, 1840-1843), Belmonte (1843) en Kortenburg (1857) verdienden uiteraard een vermelding, net als de boerderijen of landerijen Het Verdriet, Spijkerkamp, De Hoef en Takhorst (eigenlijk Tarthorst). Speciale tekens zijn er voor kerken, zoals de kerk op de markt, en voor molens. Langs de straatweg naar Renkum zijn tussen het centrum en de begraafplaats twee molens ingetekend: de Eendracht en de Ooievaar. Bij buurgemeenten ontbreken details; vaak zijn daarvan alleen de kerken opgenomen.

Er was destijds in Wageningen ook al enige industriële activiteit. Het kaartje vermeldt een steenoven (Steenovensweert, 1837) bij de oude haven, een pannbakkerij aan het Nieuwe Kanaal en een zeepziederij aan de Grebbedijk (1825?). Van de in die tijd opkomende tabaksindustrie zijn op het kaartje geen sporen te vinden.

### Nieuwe versie

In de jaren 1870 en begin jaren 1880 gaf Suringar van verscheidene gemeenten nieuwe, herziene en geactualiseerde kaartjes uit. Wageningen zat daar voor zover bekend niet bij. Rond 1885 werd echter besloten tot een nieuwe editie van de gemeente-atlas. Hoewel veel gemeenten daarin nog waren opgenomen met oude kaartjes, kwamen er voor ongeveer 69 gemeenten nieuwe ontwerpen. Dit keer deed Wageningen wel mee.

Om tot een nieuwe versie te komen, vroegen Kuyper en Suringar nog informatie op bij de gemeente. Ze wilden onder andere graag weten of de gemeentegrenzen nog klopten, of de verharde



**Boven: Cartograaf Jacob Kuyper, auteur van de Gemeente-atlas van Nederland.** Bron: Wikimedia

**Onder: Hugo Suringar, uitgever van de Gemeente-atlas van Nederland, in 1881.** Bron: Collectie Allard Pierson, UvA.

#### Bronnen

Jacob Kuyper: *Gemeente-atlas van Nederland naar officieele bronnen bewerkt.* Hugo Suringar, Leeuwarden z.j. Universiteitsbibliotheek UvA, Archief van G.T.N. Suringar en Hugo Suringar, inv.nrs. 734, 1762, 1772 en 1917. [www.oudwageningen.nl](http://www.oudwageningen.nl), Wageningen in jaartallen. Topotijdreis.nl A.G. Steenbergen: *Bewoners van Villa Vada, Oud Wageningen* 18, oktober 1990

wegen en bijbehorende tollens goed waren weergegeven, of er een tramlijn door de gemeente liep en of de haltes en stations op de juiste plaats waren ingetekend. Ook in belangrijke openbare gebouwen, zoals het gemeentehuis, kerken en scholen waren ze geïnteresseerd. Verder wilden ze graag weten waar zich aanzienlijke fabrieken, landhuizen, molens en bekende logementen of uitspanningsplaatsen bevonden. Als er nieuwe buurtschappen waren ontstaan of er alleenstaande woningen waren die als herkenningspunt dienst konden doen, moest dat ook worden doorgegeven. Tenslotte werd de gemeente gevraagd de getallen onder aan het kaartje met oppervlakte en inwonertal te controleren en actueel te maken. De informatie moest bij voorkeur ook met gekleurde inkt op een exemplaar van de vorige versie van het kaartje worden aangegeven.

#### Detailkaartje 1889

De nieuwe versie van het kaartje van de gemeente Wageningen kwam gereed in 1889. Rechtsonder is als inzet een gedetailleerdere plattegrond van het centrum opgenomen, die in de oorspronkelijke versie nog ontbrak. Op dat centrumkaartje vinden we onder andere het in 1852 verbouwde hotel De Wereld. Ook zien we de Rijkslandbouwschool, die in 1876 van start was gegaan. Rond 1880 waren op Duivendaal de op het kaartje aangegeven modelboerderij en een internaat voor studenten van de landbouwschool verzezen. In datzelfde jaar werd de sociëteit Junushoff gebouwd, die met wat goede wil op het detailkaartje is terug te vinden. Naast de Algemene Begraafplaats toont het kaartje ook de Israëlitische Begraafplaats, de gasfabriek (1857), het tramstation, de terracottafabriek van de vader van beeldhouwer-medailleur August Falise en enkele scholen.

#### Gemeentekaartje 1889

Het kaartje uit 1889 toont nog meer veranderingen. Sommige daarvan hadden al kunnen worden meegenomen bij de eerste versie. Dat geldt bijvoorbeeld voor de rooms-katholieke kerk uit 1853, de steenovens De Bovenste Polder uit 1846 en De Hooge Waard uit 1863 en de Wageningsche Bierbrouwerij uit 1864, die in 1880 na een wisseling van eigenaar werd voortgezet als Stoombierbrouwerij Germania. Kennelijk waren die op het door Kuyper geraadpleegde bronnenmateriaal nog niet aangegeven. Wél nieuw waren steenfabriek De Blauwe Kamer van 1881 en enkele hotels: de Wageningsche Berg (1874), Zandenburg (voorheen en later opnieuw Nol in 't Bosch, 1879) en net over de grens met Bennekom Neder-Veluwe (1884). De aanduiding Kortenburg werd vervangen door Oranje Nassau. Nadat Koning Willem III in 1882 het landgoed waarop Kortenburg stond, had gekocht, werd

voortaan de naam Oranje Nassau's Oord gebruikt. De nieuwe versie van het gemeentekaartje toont meer verharde wegen dan de oude: de Haarweg, de Veerweg, Onderlangs en de Pabstsendam of Kleine Veerweg zijn grintwegen geworden; de Lawickse Allee en de Eekmolenweg zijn verhard met puin.

Naast de tramlijn die vanaf 1882 naar Ede voerde, waren er ook tramverbindingen tot stand gekomen met Arnhem (1885) en Rhenen (1887). De drie tramlijnen zijn op de nieuwe versie van het Kuyperkaartje weergegeven. De pannbakkerij aan het Nieuwe Kanaal was tot ongeveer 1875 in bedrijf en is niet meer opgenomen. Wel is er nu een dakpannenfabriek annex pottenbakkerij aangeduid aan de Nude, opgericht tussen 1845 en 1850.

Nieuw op het kaartje is ook de Bovenbuurt, een aanduiding voor de gecombineerde buurtschappen de Peppeld, Leeuwen (met daarin Leeuwenhof) en Dolre. De vermeldingen Weltevreden en Takhorst zijn vervangen door Welgelegen en Tarthorst. De grens is, voor zover deze door de Nederrijn loopt, nu overal in het midden van de rivier getekend. Interessant is ook wat er niet op het kaartje staat. Het gaat dan bijvoorbeeld om de villa's Nudenoord (1839-1842) en Ngladjoë (1855; vanaf 1872 Hinkeloord) en om hotel Hof van Gelderland (Geldershof), dat bij de doorbraak van de Grebbedijk in 1855 gedeeltelijk werd verwoest, maar in 1858/1859 werd herbouwd. Ook de in 1879 gebouwde en nu nog steeds in gebruik zijnde windkorenmolen De Vlijt is niet aangeduid. Kennelijk ontbraken deze objecten op het gebruikte bronnenmateriaal, werden ze te licht bevonden om een plek op het kaartje te verdienen of zijn ze aan het oog van 'J C v L Campagne' (de aan de landbouwschool verbonden C.J. van Lookeren Campagne) te Wageningen, die het ontwerp heeft nagezien, ontsnapt.

#### Uitgever Hugo Suringar

De gemeenteatlas van Nederland bevatte meer dan 1200 kaartjes van ongeveer 140 Nederlandse gemeenten. Cartograaf Jacob Kuyper leverde de ontwerpen aan en ze zullen dus allemaal min of meer op zijn netvlies hebben gestaan. Ook uitgever Hugo Suringar heeft de kaartjes in handen gehad en zal ze met meer of minder aandacht hebben bekeken. Het kaartje van Wageningen, zeker dat van 1889, heeft zich vermoedelijk in meer dan gemiddelde aandacht van de uitgever mogen verheugen. Suringar verhuisde namelijk in 1900 met zijn derde echtgenote Agnes Catharina Engels naar Wageningen, waar het echtpaar zijn intrek nam in Villa Vada (nu museum De Casteelse Poort). Zijn kleinzoon Combertus Pieter Burger was van 1920 tot 1955 huisarts te Wageningen en diens zoon Rutger vervolgens ook.